

**РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА СОЛИҚ НАЗОРАТИНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ МУАММОЛАРИ**

*Шодмонов Даврон Дўстмуродович,
мустақил изланувчи*

Аннотация: Мазкур мақолада рақамли иқтисодиёт шароитида солиқ назоратини ташкил этиш ва ўтказиш масалалари ёритилган. Солиқ назоратини шакллари ва турлари бўйича ўтказилган текшириш натижалари амалиётдан олинган маълумотлар асосида келтирилган.

Калит сўзлар: рақамлаштириш, солиқ, солиқ назорати, солиқ текшируви.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы организации и проведения налогового контроля в условиях цифровой экономики. Результаты проверок налогового контроля по формам и видам представлены на основе информации, полученной из практики.

Ключевые слова: цифровизация, налог, налоговый контроль, налоговая проверка.

Annotation: This article discusses the issues of organizing and conducting tax control in the digital economy. The results of tax control audits by form and type are presented on the basis of information obtained from practice.

Key words: digitalization, tax, tax control, tax audit.

1. Кириш: Мамалакатимизда иқтисодий барқарорликни таъминлашда, ислохотларнинг амалий натижадорлигини оширишда рақамли иқтисодиётни шакллантириш ва уни амалиётга кенг жорий этиш муҳим ҳисобланади. Бу борада, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг қуйидаги фикрларини келтиришимиз мумкин: “Рақамли иқтисодиётга фаол ўтиш – келгуси 5 йилдаги энг устувор вазифаларимиздан бири бўлади. Рақамли технологиялар нафақат маҳсулот ва хизматлар сифатини оширади, ортиқча харажатларни камайтиради. Шу билан бирга, мени жуда қаттиқ ташвишга соладиган ва безовта қиладиган энг оғир иллат – коррупция балосини йўқотишда ҳам улар самарали воситадир”.¹

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5-октябрдаги “Рақамли Ўзбекистон - 2030» стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6079 сонли Фармонининг қабул қилиниши мамлакатимизда рақамли иқтисодиётга ўтишнинг стратегиясини

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 24-январь 2020 йил.

белгилаб берди.² “Рақамли Ўзбекистон - 2030» стратегияси бевосита солиқ назоратини рақамли иқтисодиёт талабларига мослаштириш заруриятини келтириб чиқаради.

Мамлакатимизда иқтисодиётини рақамлаштиришни ривожлантириш шароитида қонун бузилиши, солиқ солинадиган базани пасайтириш, солиқ тўлашдан бўйин товлаш ҳолатларининг олдини олиш учун солиқ тизимини такомиллаштириш ва солиқ назоратини модернизация қилиш зарурияти пайдо бўлмоқда.

Иқтисодиётни рақамлаштириш шароитида солиқ назорати солиқ тўловчилар томонидан солиқ мажбуриятларининг бажарилиши тўғрисидаги маълумотларни таҳлил қилиш ва таққослаш кўшимча солиқлар, жарималар ва пенялар шаклида бюджетга кўшимча тўловларни ундириш имконини берувчи ҳамда бу орқали солиқ қонунчилигини бузилишини олдини олиш ёки минималлаштиришни таъминлайдиган турли рақамли ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этиш ва қўллашга асосланади.

Солиқ органларининг назорат тадбирларини амалга ошириш солиқ органларининг мансабдор шахслари томонидан ўз ваколатлари доирасида амалга ошириладиган солиқ назорати шакллари дидир. Солиқ назоратини аҳамиятини Э.Н.Голик ва А.Г.Асатрянлар ўз тадқиқотларида қуйидагича эътироф этишган: “Сўнгги йилларда солиқ тўлашдан бўйин товлашнинг асосий мақсадини кўзловчи турли “кулранг” схемаларни амалий қўллаш муҳим аҳамият касб этаётганини таъкидлайдилар. Ушбу муаммони ҳал қилиш солиқ назоратини амалга ошириш орқали таъминланади, у давлат томонидан тартибга солишнинг шакллари ва усуллари тизими сифатида ишлайди ва Россия хавфсизлигини нафақат ҳуқуқий, балки иқтисодий характердаги чора-тадбирлар орқали таъминлайди.³

2. Адабиётлар шарҳи:

Иқтисодий ва ҳуқуқий адабиётлар ҳамда меъёрий ҳужжатларда солиқ назоратига турлича таърифлар берилган.

А.С.Адвокатова солиқ назоратига қуйидагича таъриф берган: “ Солиқ назорати, солиқ маъмуриятчилиги тизимининг ажралмас қисми сифатида, жамиятнинг барча жабҳаларида давлат олдида турган муаммоларни ҳал этишни таъминлайдиган, давлатнинг молиявий ресурсларини энг самарали шакллантириш, тақсимлаш ва улардан фойдаланишнинг ҳуқуқий механизминини

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5-октябрдаги “Рақамли Ўзбекистон - 2030» стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6079 сонли Фармони.

³ Голик Е.Н., Асатрян А.Г. Развитие налогового контроля и его воздействие на экономическую безопасность страны // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. 5 (108). 2019.

такомиллаштириш учун йўналишлар ва йўллари таъминлайдиган давлатнинг молиявий сиёсатини амалга ошириш.”⁴

Ефремованинг фикрига кўра, самарали солиқ назоратини ташкил этишнинг биринчи навбатдаги шарт эса солиқ ва бухгалтерия ҳисоботларининг электрон тарзда тақдим этишнинг замонавий илғор ахборот технологик тизимга асосланган солиқ назорати ҳисобланади.⁵

Россия Федерацияси Солиқ Кодексининг 82-моддасида солиқ назорати қуйидагича эътироф этилган: ”Ушбу Кодекс билан белгиланган ваколатли органларнинг солиқ тўловчилар томонидан солиқлар ва йиғимлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилиши устидан назорат қилишга доир фаолияти солиқ назорати деб эътироф этилади.”⁶

Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 135-моддасида солиқ назоратига таъриф берилмасада, у қуйидагича эътироф этилган: “Ваколатли органларнинг солиқ тўловчилар ва солиқ агентлари томонидан солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилиши устидан назорат қилишга доир фаолияти солиқ назоратидир”.⁷

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 7 январдаги “Солиқ хавфини бошқариш, солиқ хавфи мавжуд солиқ тўловчиларни (солиқ агентларини) аниқлаш ва солиқ текширувларини ташкил этиш ва ўтказиш тўғрисида”ги 1-сонли қарорининг 2-иловаси “Солиқ текширувларини ташкил этиш ва ўтказиш тартиби тўғрисида НИЗОМ”да (2021) солиқ назорати қуйидагича қайд этилган: “Солиқ текширувлари солиқ тўловчилар, йиғимларни тўловчилар ва солиқ агентлари томонидан солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилиши устидан назорат қилиш мақсадида ўтказилади”.⁸

Л.И.Гончаренко ва бошқаларнинг фикрича: Солиқ назорати учун рақамли технологиялардан фойдаланиш мақсадлари қуйидагилар: 1) солиқ тўловчиларнинг ёқотишларини камайтириш; 2) солиқ назорати тизимининг назарий ва амалий асосларини такомиллаштириш; 3) қулай солиқ муҳитини

⁴ Адвокатова А.С. Налоговый контроль в условиях модификации отношений налоговых органов и налогоплательщиков. Автореферат диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук Москва – 2019, 26 с.

⁵ Ефремова Т.А. (2017), Развитие налогового администрирования в России: теория, методология, практика. Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук. МГУ. Саранск. стр. 366.

⁶ *Налоговый кодекс Российской Федерации (часть первая)* от 31.07.1998 N 146-ФЗ (ред. от 27.12.2019) (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.01.2020)

⁷ Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси. 2024.

⁸ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 7 январдаги “Солиқ хавфини бошқариш, солиқ хавфи мавжуд солиқ тўловчиларни (солиқ агентларини) аниқлаш ва солиқ текширувларини ташкил этиш ва ўтказиш тўғрисида”ги 1-сонли қарорининг 2-иловаси “Солиқ текширувларини ташкил этиш ва ўтказиш тартиби тўғрисида НИЗОМ”.

яратиш мақсадида модернизатсия қилиш; 4) таҳлилий аппаратни такомиллаштириш.⁹

3. Тадқиқот методологияси

Мақолада рақамлаштириш шароитида солиқ назоратининг иқтисодий моҳияти монографик ўрганишлар асосида очиб берилган. Тадқиқотнинг долзарблиги иқтисодиётнинг рақамли трансформацияси билан белгиланади, бунинг натижасида солиқ назорати имкониятлари ва усуллари кенгайтириш орқали солиқ маъмурчилиги томонидан тартибга солиниши керак бўлган солиқ тўловчилар ўртасидаги муносабатларнинг янги турлари пайдо бўлишидир. Маълумотлар таҳлил қилиниб, анализ ва синтез, индукция ва дедукция методлари қўлланилди ҳамда уларга асосланган таклифлар берилди.

4. Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Солиқ назоратини рақамлаштириш асосида такомиллаштириш бораси Европада маълум ишлар амалга оширилмоқда. Европада алоҳида мамлакатларда ягона ҳисобот стандарти жорий қилинган. ОЭСР (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD) томонидан ишлаб чиқилган ягона ҳисобот стандарти SAF-T (Standard Audit File for Tax) Европа Иттифоқининг турли мамлакатларида фаол амалга оширилмоқда. Масалан, 2020 йилда ушбу ягона стандарт Норвегия томонидан жорий этилган.¹⁰ SAF-T нинг амалга оширилиши солиқ органларига кўпроқ маълумот тўплаш имконини беради, натижада йиғимлар кўпаяди ва ҚҚС бўшлиқлари камаяди. Европа мамлакатларининг ягона ҳисобот стандарти SAF-T (Standard Audit File for Tax) ни қўллаш тажрибасини мамлакатимиз амалиётида фойдаланишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Шунингдек, криптовалюталар билан операцияларни солиқ назорати соҳасида Австралия ва АҚШ амалиётларини Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси фаолиятига жорий этиш криптовалюталардан молиявий схемаларида фойдаланаётган солиқ тўловчиларнинг ҳисобини юритиш имконини беради¹¹. Бунинг учун Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодекси ва бошқа меъёрий ҳужжатларга криптовалюталарни солиқ назорати бўйича тегишли ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш зарур.

Мамлакатимиз иқтисодиётини рақамлаштиришнинг ривожланиши шароитида солиқ назоратини ва умуман солиқ тизимини ўзгартириш заруратга

⁹ Гончаренко Л. И., Малкова Ю. В., Адвокатова А. С. Актуальные проблемы налоговой системы в условиях цифровой экономики // Экономика. Налоги. Право. — 2018. — № 2. — URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnye-problemy-nalogovoy-sistemy-v-usloviyah-tsifrovoy-ekonomiki> (дата обращения: 7.09.2024).

¹⁰ SAF-T Financial [Электронный ресурс] // The Norwegian Tax Administration 2019 URL: <https://www.skatteetaten.no/> (Дата обращения: 7.09.2024).

¹¹ Секушин А.Ю. — Цифровизация и налоговый контроль: опыт зарубежных администраций и возможности его имплементации в России // Налоги и налогообложение. — 2021. — № 3. — С. 26 - 38.

айланди, чунки рақамлаштириш катта маълумотлар ва рақамли технологиялардан фойдаланишни ўз ичига олади. Солиқ назоратини ривожлантиришнинг асосий муаммоларидан бири бу "катта маълумотлар" (Big Date) деб аталадиган технологияларни жорий этишдир. Ушбу технологиялар (Big Date) туфайли солиқ органлари учун бир қатор имкониятлар очилади: улар солиқ тўловчи ҳақидаги маълумотларга эга бўлади, солиқ тўловчиларнинг ноқонуний фаолиятини ва солиқ тўлашдан бўйин товлаш ҳолатларини аниқлаш имкониятига эга бўлади.

Россия Федерацияси амалиётида, иқтисодиётни рақамлаштириш шароитида солиқ назоратини такомиллаштириш асосида солиқ органлари томонидан “Налог-3” АИС, АСК НДС-3, идоралараро ва давлатлараро ахборот алмашинуви, шунингдек, солиқ ҳисоботларини электрон шаклга ўтказиш каби янги ахборот технологияларидан фаол фойдаланилмоқда.¹²

Россия Федерацияси Солиқ кодексида солиқ назоратининг қуйидаги шакллар қўлланилади: солиқ текширувлари; солиқ тўловчилардан тушунтиришлар олиш; Бухгалтерия ҳисоби ва ҳисобот маълумотларини текшириш; даромад (фойда) олиш учун фойдаланиладиган бинолар ва ҳудудларни кўздан кечириш ва кодексида назарда тутилган бошқа шакллар.¹³ Ушбу кодекснинг 87-моддасида солиқ текширувининг икки тури, сайёр ва камерал солиқ текширувлари кўзда тутилган.

Солиқ текширувлари, шу жумладан солиқ аудити борасида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Солиқ қўмитаси томонидан 2021-2023-йилларда хўжалик юритувчи субектлар фаолиятида ўтказилган солиқ назорати турлари бўйича маълумотлар таҳлил этилди (1-жадвал).

1-жадвал

Ўзбекистон Республикасида 2021-2023-йиллар давомида хўжалик юритувчи субектлар фаолиятида ўтказилган солиқ назорати турлари¹⁴ (млрд.сўмда).

№	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2021-йил	2022-йил	2023-йил
1	Камерал солиқ текширувлари	сони	291 078	341 372	397 295
		суммаси	9 331,7	12 744,5	14 322,5
2	Сайёр солиқ текширувлари	сони	65 127	77 176	54 031
		суммаси	198,7	226,5	243,4

¹² Кирова Е.А., Кожебаткина А.В. Модернизация налогового контроля в условиях цифровизации экономики//Вестник университета. 2020. № 9. С. 94–99.

¹³ Налоговый кодекс Российской Федерации. Статья 82.2022.

¹⁴ Солиқ қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси.

3	Солиқ аудитлари	сони		30 644	32 411
		суммаси	15 639,1	16 856,5	17 603,8
Жами қўшимча ҳисобланган солиқ		суммаси	25 169,5	29 827,5	32 169,7

1-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, 2021 йилда 33 337 та солиқ аудити ўтказилган бўлса, 2022 йилда 30 644 ва 2023 йилда 32 411 та солиқ аудити текширувлари ўтказилган. Солиқ аудитини ўтказиш жараёнида 2023 йилда 16 603,8 млрд сўм миқдорида қўшима солиқлар ҳисобланган. 2021 йилда солиқ текширувлари натижасида 25 169,5 млрд.сўм, 2022 йилда 29827,5 млрд. сўм ва 2023 йилда 32 169,7 млрд. сўм миқдорида қўшимча солиқлар ҳисобланган.

5.Хулоса:

Юқоридагиларга асосан қуйидаги хулосалар қилинди:

Солиқ маъмуриятчилиги соҳасида рақамлаштиришнинг ривожланиши солиқ назорати самарадорлигига ижобий таъсир кўрсатади ва корхонада тўғридан-тўғри солиқ текширувларини ўтказишдан чегараланиш, солиқ тўловчиларга барча солиқларни ихтиёрий равишда тўланиши лозим бўлган солиқлар, шунингдек уларнинг солиқ мажбуриятларини аниқлаштириш, тўлаш учун имтиёзлар яратишга ўтиш имконини беради.

Мамлакатимиз иқтисодиётини рақамлаштиришнинг ривожланиши шароитида солиқ назоратини ва умуман солиқ тизимини ўзгартириш заруратга айланди, чунки рақамлаштириш катта маълумотлар ва рақамли технологиялардан фойдаланишни ўз ичига олади. Солиқ назоратини ривожлантиришнинг асосий муаммоларидан бири бу "катта маълумотлар" (Big Date) деб аталадиган технологияларни жорий этишдир.

Солиқ назоратини рақамлаштириш асосида такомиллаштириш борасидаги Европа, Австралия ва АҚШ каби мамлакатлар тажрибасини мамлакатимиз амалиётига жорий этиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 24-январь 2020 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5-октябрдаги “Рақамли Ўзбекистон - 2030» стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6079 сонли Фармони.
3. Голик Е.Н., Асатрян А.Г. Развитие налогового контроля и его воздействие на экономическую безопасность страны // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. 5 (108). 2019.
4. Адвокатова А.С. Налоговый контроль в условиях модификации отношений налоговых органов и налогоплательщиков. Автореферат диссертация на

соискание ученой степени кандидата экономических наук Москва – 2019, 26 с.

5. Ефремова Т.А. (2017), Развитие налогового администрирования в России: теория, методология, практика. Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук. МГУ. Саранск. стр. 366.
6. Налоговый кодекс Российской Федерации (часть первая)" от 31.07.1998 N 146-ФЗ (ред. от 27.12.2019) (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.01.2020) Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси. 2024.
7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 7 январдаги “Солиқ хавфини бошқариш, солиқ хавфи мавжуд солиқ тўловчиларни (солиқ агентларини) аниқлаш ва солиқ текширувларини ташкил этиш ва ўтказиш тўғрисида”ги 1-сонли қарорининг 2-илоvasи “Солиқ текширувларини ташкил этиш ва ўтказиш тартиби тўғрисида НИЗОМ”.
8. Гончаренко Л. И., Малкова Ю. В., Адвокатова А. С. Актуальные проблемы налоговой системы в условиях цифровой экономики // Экономика. Налоги. Право. — 2018. — № 2. — URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnye-problemy-nalogovoy-sistemy-v-usloviyah-tsifrovoy-ekonomiki> (дата обращения: 7.09.2024).
9. SAF-T Financial [Электронный ресурс] // The Norwegian Tax Administration 2019 URL: <https://www.skatteetaten.no/> (Дата обращения: 7.09.2024).
10. Секушин А.Ю. — Цифровизация и налоговый контроль: опыт зарубежных администраций и возможности его имплементации в России // Налоги и налогообложение. – 2021. – № 3. – С. 26 - 38.
11. Кирова Е.А., Кожебаткина А.В. Модернизация налогового контроля в условиях цифровизации экономики//Вестник университета. 2020. № 9. С. 94–99.
12. Налоговый кодекс Российской Федерации. Статья 82.2024.